

Nahçıvan'da Ermeni İşgaline Karşı Mücadelenin Şiirsel Anlatımı

Ebülfez (Guliyev) Amanoğlu*

Özet

1920 yılı Haziranında yani bölgede sovyet yönetiminin kurulması arifesinde Ermeniler Nahçıvanın büyük bir kısmını işgal ettiler. Temmuzda binbaşı Veysel Ünüvarın komutası altında Türk Müfrezesi ve XI. Kızıl Ordunun birlikleri Nahçıvana geldiler. Kasım ayında Nahçıvan'ın işgal altında olan Şabtabtı, Sederek köyleri ve Debne boğazının kurtarılması için kanlı savaş oldu. Bu savaşa katılmış Türk Müfrezesinin takım zabiti Mehmet Rüşti Günaydın bu kabramanlık zaferi hakkında şu destanı yazdı.

Anahtar kelimeler: 1920 yılı, Nahçıvan, Kazım Karabekir Paşa, savaş, destan, Karadeniz, Mehmet Rüşti Günaydın

Bildiğimiz gibi, 1918-20 yılları Nahçıvan diyarının tarihinde telatümlerle dolu bir devir teşkil etmektedir. 1918 yılında hızlanan Ermeni hücumlarını Osmanlı Türkiye'sinin ordu birlikleri Kazım Karabekir'in komutası altında def etmiş, bölgeyi Ermeni işgalcilerden temizlemiştir. Ama az sonra Türk ordusu 30 Ekim 1918 yılı Mondros Mütarekesi şartlarına göre bölgeden çıkmaya mecbur

olmuştu. Bundan sonra Ermeni tehlikesinin ciddileşeceğini idrak eden, onun hangi sonuçlara getirip çıkaracağını önceden gören yerli siyasiler bölgenin savunmasını teşkil edecek bir siyasi kurum-Araz Türk Cumhuriyetini yaratmışlar. Amma bu kurum da bir süre sonra devam getirememiş, sükut etmiştir. 1919 yılında Ermeniler hücumu yine devam ettirmiş, bölgenin ahalisini korkutmaya, yerinden yurdundan didergin salmaya çaba göstermişlerdir. Nahçıvan havalisi reis vekili Müctehidzade Sarı Beyin bölgenin ağır durumu, Ermenilerin yerli ahaliye yaptıkları zulümler, 45 para köyün artık mülteci durumuna düştüğünü tasvir edip Türkiye ordu başçılarında acil yardım istemesi hakkında mektubu K. Karabekir Paşa'ya takdim edilmiş (01.VIII.1919), o da tedbir görülmek için yukarı makamlarla istişareler yapmıştır(*). Aynı zamanda 1919 yılı boyunca Nahçıvanlılar kendi güçleri ve Türkiye'den gönderilmiş subay Halil beyin herbi istidadı sayesinde bir süre Ermeni hücumlarının karşısını almayı başarmışlardır. 1920 yılı başlarında Nahçıvan bölgesinde durum yeniden ağırlaşmaya başlamıştı. Sovyet yönetimi her konuda Hristiyan olduğuna göre Ermenileri Müslüman Türklere üstün tutar, bölgede ikiyüzlü siyaset yürütüyordu. Bölgede açlık, sefalet baş alıp gidiyordu. Ahalinin bir kısmı çeşitli nedenlerden Nahçıvanı terk etmişti.

Kurtuluş savaşı yıllarında Azerbaycan ve Türkiye'nin karşıda duran problemlerinden biri yine Ermeni sorunu idi. Ermeni Daşnakları Anadolu ve Kafkasya'daki karışıklıktan suistimal edip büyük devletlerin yardımı ile bölgedeki Türkleri mahvetmek ve büyük Ermenistan hayalini hayata geçirmek istiyorlardı. Onlar bu amaçla Kafkasya'da Sovyet hakimiyeti kurulana kadar meseleni fiili olarak olarak halletmeği, Zengezur, İrevan etrafı gibi Nahçıvan'ı da ele geçirmeği hedeflemiştiler. Ona göre de 1920 yılında Ermeni Daşnaklarının Nahçıvan üzerine hücumları bir hayli şiddetlenmişti. Şunu da belirtelim ki,

(*). Prof. Dr.,

mehz bu devirde Antanta devletleri, özellikle İngiltere bölgede Ermeni devleti kurmaya var gücü ile çaba gösteriyordu. Bu ise İngiltere'ye karşı mevkide olan Rusya'nın çıkarlarına ters düşüyordu. Ermenilerin Rus müttefikleri onlarla Nahçıvan meselesinde hemfikir olsalar da hazırki durumda ihtiyatla, acele etmeden hareket etmeği tercih ediyordular. Çünkü bu devirde çok mühim önem arz eden Türk-Rus dostluğunu da zedelemek olmazdı. Ona göre de Nahçıvan'a müdahale etmemek barede Ermeni Daşnakları uyarılmıştı. Bu fikri o devrin büyük Türk serkerdesi doğu cephesi komutanı K. Karabekir Paşa da doğrulamaktadır. O yazıyor: "Milletimiz Ruslarla hali harpte değil, bilakis dostluk nişaneleri de fiilen tespit olunmuş. Mesela Nahçıvan mıntıkasında Taşnaklar'a karşı müttefik hareket olunmuş. Daha mühimi Bolşevikler itilaf devletleri ile hali harpte olduklarından aşağı yukarı aynı saflarda cephe almış vaziyetteyiz" (1). Ona göre de yaranmış fırsattan ustalıkla istifade eden Ermeni güçleri bölgede daha da faallaştılar ve 1920 yılının Haziran ayında taarruz yaparak Vediyi, Sedereyi geçerek Şahtahtına kadar gelip çıktılar, diyarın büyük bölümünü işgal ettiler. Buradan Ermeni güçleri Nahçıvan şehrine hücumla geçmeğe hazırlandılar. Nahçıvanlıların büyük bir bölümü, hatta Türk birlikleri Şahtahtı köprüsünden geçip Maku etrafında geçici olarak sığınmak zorunda kaldılar (2). Aynı yılın Temmuz ayında yerli ahalinin defalarca davet etmesine cevap olarak ve ruslarla razılığa esasen binbaşı Veysel Ünüvar'ın komutası altında büyük bir herbi deste düşmanı şüphelendirmemek için Karaçuk köyü taraftan gece iken Arazi geçip Nahçıvana geldi. Aynı zamanda aynı yılın 29 Temmuzunda Kızıl Ordu destesinin Nahçıvana dahil olması da yerli ahalinin korunması, Ermeni mezaliminin karşısının alınmasına hayli yardım etti. Burada Türk ve Kızıl Ordu askerleri görüştüler. Mehzi Nahçıvan'da iki ülkenin askeri güçleri sıcak ilişkiler yarattılar.

Yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Antanta devletlerinin hücumunun

karşısını almak, kurtuluş savaşını sona erdirmek için müttefike, birinci növbeye ise askeri yardıma ihtiyacı vardı. Atatürk'ün planlarına göre ise bu müttefik kendini proleter devleti adlandıran yeni yaranan Rusya işçi-köylü hükümeti olabilirdi.

Onu da belirtelim ki, Atatürk'ün bu düzgün siyaseti sayesinde Sovyetler Birliği'nin maddi ve askeri yardımı ile Türkiye ordusu 1922 yılı 9 Eylül'ünde İzmir'de düşman askerlerini denize dökmüş ve Kurtuluş Savaşı Türklerin parlak galebesi ile sona ermiştir.

1920 yılı Kasım ayında Türk müfrezesi, Kızıl Ordu birlikleri ve yerli milislerin işbirliği sonucunda Ermeni kuvvetleri Hok köyünden, daha sonra ise Şahtahtı, Yengice, Sederekden, nihayet Dehne boğazından kovuldular. 28 Kasımdaki bu son zafer hakkında K. Karabekir bunları yazmıştır: "14 Teşrinisanı (27 Kasım 1920-ci il) sabahleyin Ermeni mevzilerine karşı taarruza başlattım. Birkaç saatte Ermenileri yine iyi hırpaladık. 7 şehit ve 1500 yaralı verdik. Ermeniler şarka doğru çekildiler. 582 maktul bıraktılar, fakat sağ yanımızdaki Ermeni kıtaları yerlerinde duruyorlardı. Bunlara da 17 Teşrinisanide taarruz ettik. Öğleye doğru bunları da mağlup ederek cenuba doğru tard ettik. 15 Teşrinisanide Ermenilerin Şahtahtı müfrezemize taaruzu zayıyla tard olundu. 3'ü zabıt olmak üzere 210 esir alındı. Alınan esirlerin sayısı iki bine vardı. Son darbeden sonra Ermeniler mütareke şartlarımızı kabul ettiler" (3).

Bu devirde Nahçıvan'da baş vermiş savaş manzaralarını Veysel Ünüvar da etrafli tasvir etmiştir. Veysel Ünüvar askerlerin bütün mahrumiyetlere, açlığa, soğuğa bakmayarak büyük ruh yüksekliği ile dövüşlere atılmasını, onların galebeye inancını canlı sahnelerle vermiştir (4). Şunu da belirtelim ki, Veysel Ünüvar eserinde destanımızın müellifinin de adını çekmiştir (5). Bu kahraman Türk zabiti dehşetli savaş sahnelerini gözleri ile görmüş, Şahtahtı ve Dehne boğazı uğruna giden savaşı nazme çekmiş, Türk askeri-

nin kahramanlık, zafer destanını yaratmıştır. 1-2 Nisan 1921 yılında (15 Şubat 1337) kaleme alınmış bu destan 44 kıtadan, dörtlükten ibarettir. Müellifin tasvirinden belli oluyor ki, bu çatışmalar 17 Kasım ile 2 Aralık tarihleri arasında cereyan etmiştir. Şairin tasvirine göre bu zaman kış çok sert geçirdi, hem de havalar her zamankinden biraz erken soğumuştur. Yağmur ve karın yağması, ayazlı sazak müfreze komutanı Veysel Beyin emri ile hareket eden birlikleri o kadar etkilemişti ki, Nahçıvan şehrinden Sust köyüne gelip çıkınca askerler az kalsın donmuştur. Donmamak için birbirlerine kısılmış, ısınmaya çalışmışlar. Şair bu mahrumiyetleri aşağıdaki şekilde tasvir etmiştir:

Veysel bey geldi ardına bir alem
Askerin hesabı için elinde kalem
Dua ediyoruz gelmesin bize elem
Nasrun minellahi ve fethun karip
***

Sust köyüne doğru istikamet verdi
Yağmur yağıp fena rüzgar eserde
Bütün vücutlarımıza soğuk erdi
Nasrun minellahi ve fethun karip
***

let Sust köyüne gelmiştik donmuştu mil-

Her kesin sözü bu: bize bir illet
Hepimiz birleşir ve yek ol bedeni killet
Nasrun minellahi ve fethun karip
***

Altında çamur sular üstümüzde kar yağar

Askerler yıkılmamak için birbirini tutar
Yoldaş neredesin diye sağa-sola koşar

Nasrun minellahi ve fethun karip (“Kuran-i kerim”den alınmış: Yardım Allah’tandır ve fetih yakındır)

Bu hücum sonucunda Şahtahtı kurtarıldı. Bu zaferden sonra Ermeniler ateşkes teklif ettiler. Ama Ankara hükümetinin barış şartları Ermenilere ağır görüldüğü için çatışmalar yeniden başladı. Şair bu meselelere de dikkati yöneltiyor:

Noraşende iki gün istirahat oldu
Haber geldi Ermeni ile sulh yapıldı
Bunu işitenler sevindi güldü
Nasrun minellahi ve fethun karip
***

Karakol bağladık Zeyvedüdenge
Rus yoldaşlarımızın ayağı üzengide
Ermeniler bakıştı hepsi Dehnede
Nasrun minellahi ve fethun karip
***

Bir gün güneş vurdu yaktı havaya
Ermeniler Dehneden indiler ovaya
Onları gördükçe yalvardık Mevlaya
Nasrun minellahi ve fethun karip

Yukarıda belirttiğimiz gibi Türk-Rus ittifakı sonucunda 28 Kasım’da Ermeniler ağır yenilgiye uğradı. Şair Türklerin Ruslarla birlikte Ermenilere karşı elde ettiği büyük galibeni böyle vesf ediyor:

Osmanlı askerleri sağdan yürüdü
Rus yoldaşlarımız soldan göründü
Yüksek tepeleri duman bürüdü
Nasrun minellahi ve fethun karip
***

En nihayet ermeniler bozuldu
Türk ile Ruslar bir çuşe geldi
Askerlerin gibi mecruh, gibi ölü
Nasrun minellahi ve fethun karip
***

Askerleri diyor bizi götürün
Maşenin sözü ben kaçayım siz durun
Türk ile ruslar durmayın vurun
Nasrun minellahi ve fethun karip

Şair Gümrü Anlaşması’nın imzalanmasını da Türkiye’nin Ermeni Daşnakları üzerinde növbeti parlak zaferi gibi değerlendiriyor:

Kâzım Karabekir verdi bir berat
Muharebe yoktur diye yapılmıştır mîr
Ruşça Türkçesi sulh
Ermenilerin canına döküldü zehir
Nasrun minellahi ve fethun karib.
***

Osmanlı diyor ki ey hallaki âlem
Ermeni ganimetinde yetiştî kalem
Bundan sonra bizlere gelmez elem
Nasrun minellahi ve fethun karîb.

*****

Düşmanımızın boynu kırılsın
Şanlar Türkiye'sine dirilsin
Arayı gazetesine tab ettirilsin
Nasrun minellahi ve fethun karîb.

Destanda aynı zamanda söz konusu devirde müfreze komutanı olmuş ve Nahçıvan halkı tarafından sevilen, sonralar bölgedeki herbi faaliyeti ile alakadar çok dikkate şayan memuar(hatıra) janrına ait bir eser kaleme almış, Türk ordusunun mahir herb serkerdesi gibi şöhret kazanmış Veysel Ünüvar'ın yiğitlikleri de terennüm edilmiştir:

Veysel Bey şanlı bir kumandan
Kalbinde sabittir bir nur-i iman
Dillerde zikr edin her an zaman
Nasrun minellahi ve fethun karîb.

*****

Veysel Bey'in akli çok fikri zor???
Diyebilirim ki o var iken bir olunur
Sözümü tasdik ederler onu görenler
Nasrun minellahi ve fethun karîb.

Eserin sonuncu bendinde, möhürbentte şair geleneğe göre kendi adını da kayd etmiştir:

Adıdır Rüştü bu abdi fakirin
İstirham ediyorum müsaade buyurun
Yazdım bu destanı alın tab ettirin
Nasrun minellahi ve fethun karip

Birkaç kelime de şairin özgeçmişî hakkında.

Mehmed Rüştü Günaydın 1305/1889 yılında Trabzon'un Dernekpazarı ilçe merkezinde dünyaya geldi. 1904 yılında Erzincan Küçük Zabıt Mektebi'ne gönderilmiş, 1905 yılından itibaren savaş cephelerinde olmuştur. Kazım Karabekir ordusu terkinde Nahcivan'dan geçmekle Güney Azerbay-

can'da Ermeni ve İngiliz güçlerine karşı da vuruşmuştur. Kuvayi-Milli oluşturulduktan sonra Atatürk'ün milli cephesine koşulmuş ve Veysel Ünüvar'ın komutası altında 1920 yılında Nahcivan'a gelen müfrezenin terkinde bölgeye gelmiş, 1921 yılının Nisan ayının başlarına kadar burada hizmet etmiştir.

Mektûbî Kalemi

Mahreci: Erzurum

Numara: 107/503

[Târîb]: Fî 15 Temmuz sene [1]335

Erzurum Vilâyetine

Mâdde-1 Nahcivan ve Şarol havâlisinde kırk beş pâre köye Ermeniler sunûf-ı muhtelifeden mürekkeb kıta'âtlâ tecâvüz etmişler ve şimendüfer güzergâhına karîb mahalleri ateş altına almışlar. Son alınan haber ahâlî-i islâmiyyeye yapılan fecî' ve mezâlimin vahşetini göstermekde ve oraya biltürilen katli'âmları te'yîd etmektedir.

Mâdde-2 Bu havâlîde Büyük Devi [Vedi] (?) karyesinde iki alay ile ta'arruz etmişler ve ahâlîsinden bir çocuğu katletmişlerdir.

Mâdde-3 Islâmlar tarafından yakalanan Ermeniler bu havâlîde bir tek kalıncaya kadar Islâmların mahvına devâm edeceğine ve yâhûd Islâmları külliye Aras nehrine dökceklerine, Ermenilerin karâr verdiklerini söylemişlerdir. Elde edilen Ermenilerin kıta'âtlarına yazılan mahrem emir-nâmelerini dahi aynen şu cümleler vartır. Şarol ahâlîsini Aras çayına dökmek İçincü Alay kumandanının vazîfesidir. Maksad Dakviran (?), Bandob (?), (Ora) (?) Müslümanlarını dahi Aras çayı arkasına dökmektir.

Mâdde-4 Bâyezîd'de fî 12-7-.35 Nahcivan ve havâlîsi ahâlî-i Islâmiyyesi nâmına verilen telgrafnâmede aynen zîrne çıkarılmıştır.

15. Kolordu Kumandanı
Karabekir

İmhâsı mukarrer bir kitle-i ma'sûme-i nazarları yollara ma'tûf bir hâlde bırakarak mülevves ayakları altında çignememesi mu-sammemiz, nâmûs-ı millimizi müdâfa'ası için hükûmet-i mu'telifemizin üç aydan beru boy-nu buruk bir hâlde dergâh-ı adâlete sığınarak en yakın bir zamanda hukûk-ı mu'addidemi-zin tezâhürüne etdigimiz sırada firâren gelen Musa oğlu Ekber, Abdurrahman oğlu İbrahim nâm eşhâsın ifâdelerine nazaran düşman-ı bî-emânı kahr pençesiyle vîrân olmuş kırk beş pâre köyün ahâlî-i Islâmiyyesinin ilticâgâhları olan dört büyük köy merkezi olmagla berâ-ber dört nâhiyenin de kapusu mesâbesinde olan, böylelikle devâm eder ise havâlî-i mezkûre az zamân sonra mezaristân hâline ifrâg edilecek ve şiddetle kanlı bir müsâdemenin başladığı ve sekiz topla tahmînen dört bin ki-şilik Ermeni kuvvetinin bir hiss-i intikâm-cû ile karye-i mezkûreyi kuşatdığı, beher dürlü vesâ'it-i müdâfa'adan mahrûm ve mazlûm Islâmların beş kilometre mesâfede kâ'in tren hattındaki zırhlı vagonlardan müdhiş bir sû-rette bombardıman edilmekte oldukları ve bu mel'ûnların maksad-ı aslîlerinin hasâd mevsimi olmak hasebiyle ahâlîsini dagıda-caklarını, karyelerdeki mezrû'âta tesâhüb etmekde olduğu anlaşılmalıdır. Hükûmet-i Osmâniyye'yi temsil eden vicdân-perver nâ-hiyelerin öksüz vezâ'ifi olan ebnâ-yı cinsleri-nin vahşete kurban olmalarına kat'iyen râzı olmayacakları hakkındaki emelimizde sâbit olduğumuzu üç aydan beru devâm eden fer-yâd u figânımızla izhâr etdik. Tenkîs-i hayâ-tın en mü'essir hâdimi olan ümîd kelimesi bir dürlü enzâr-ı âmmeden silinemediği için Ermenilere karşı ölümle pençeleşmenin ne dereceye kadar tabî'î olduğu vâreste-i arzttır. Zavallı kadınların, ak sakallı ihtiyârların, süd emen çocukların ve'l-hâsıl beşer cildine bü-rünmüş felâket-zedelerin dest-gîri olabilecek hamiyet-mendânı etrâfında göremedikle-ri için korkunç kurşun sadâlarından dolayı

kopardıkları velvele ayn-I zamânda fevt-i istihkâr edercesine olan müdâfa'anın netîce-de hislerinin pâ-y-mâl edileceğini i'lân ettiği için hak ve hakikî süngü uclarında barbar kuvvete karşı mukâvemetinin gayr-ı kâbil-i imkân olduğu daha tabî'îttir. Agladık, sızla-dık, bağırdık, çağırdık hatta millet prensipi maskesi altında beşeriyeti ezmege çabalayan-lara bile feryâd etdik: Kazâlarımızda patlayan gülle sadâları yüzünden işidilmedi. Âlem-i Islâmiyyet'in hâmî-i müşfiki olan rû-yı celîle-i zemînin hayâtını der-uhde ettiği bir hükû-mete feryâdımızı istimâ' etmezse artık kime gidelim. Hangi yabancı ellere sarılalım. Bu şikâyetimiz de merci'-i â'idine biltrilmesiyle berâber makhûr "bu kelime okunmuyor" yı bulduğumuz millete karşı hayâtımızın mü-dâfa'asını istirhâm ederiz.

İmzâ

Nahçıvan havâlîsi re'îsi

vekîli Müftîzâde

Sarı Bey

Erzurum Vilâyeti

Mektûbî Kalemi

DH. KMS. 53-3/15, Belge no: 10-18, 21-24

Kaynakça

1. Kazım Karabekir Paşa. İstiklal harbimiz. İs-tanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s. 922.

2 bak: VÜnüvar. Nahçıvanda 8 Ay Bolşevik-lerle Yüzyüze (1920-1921), Çeviren Ebülfez Quliyev. Nahçıvan, 2014. s. 45

3. Kazım Karabekir Paşa. İstiklal Harbimiz, İs-tanbul, Türkiye Yayınevi 1960, s. 902.

4. bak: Veysel Ünüvar. Nahçıvan: Telatüm ve Burulğanlar (1920-1921), Çeviren Ebülfez Quliyev. Nahçıvan, 2006. s. 66-67

5. İbrahim Ethem Atnur. Osmanlı Yönetimin-den Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921). TTK Yayınları, Ankara. 2000, s. 167

6. Ebülfez Guliyev. Muhtariyyet Erefesinde Er-meni İşgalına Karşı Mübarizenin Poetik Terennümü.-Nahçıvan Dergisi,NO:19

*Türkiye Cumhuriyeti Askeri Arşivinden alın-mış belge: www.tsk.mil.org. Belgenin metni hiç bir mü-dahale edilmeden makaleye eklenmiştir: